

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут математики, економіки і механіки

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра диференціальної та спеціальної психології

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

спеціаліста

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: «Особливості впливу дельфінотерапії на психічні процеси дітей з
ЗПР»

«Peculiarities of the dolphin therapy influence on psychological processes of
children with mental retardation»

Виконала студентка денної форми навчання
напряму підготовки/ спеціальності 7.03010201

Одінцова Катерина Віталіївна

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник кандидат психологічних наук, доцент кафедри
диференціальної та спеціальної психології

Литвиненко Ольга Дмитрівна

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали, підпис)

Рецензент кандидат психологічних наук, доцент кафедри
загальної психології та психології розвитку особливості

Артюхіна Наталія Вікторівна

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 9 від 11 травня 2016 р.

Захищено на засіданні ЕК № 5

протокол № 1 від 15.06.2016 р.

Оцінка Відмінно 100 195

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

Г. Рибак
(підпис)

Одінцова К.В.
(прізвище, ініціали)

Одінцова К.В.
(підпис)

Артюхіна Н.В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА ПРО ВПЛИВ ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ НА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ З ЗПР	6
1.1. Сучасна психологічна наука про ЗПР.....	6
1.2. Анімалотерапія як вид сучасний психотерапії	16
1.3. Дельфінотерапія як вид анімалотерапії	21
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ НА ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ ДІТЕЙ З ЗПР	28
2.1. Організація дослідження.....	28
2.2. Методи дослідження.....	30
Висновки до другого розділу.....	34
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ НА ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ ДІТЕЙ З ЗПР	36
3.1. Аналіз результатів за методикою «Шкала диференціальних емоцій» К.Ізарда.....	36
3.2. Аналіз результатів за методикою «Запам'ятовування восьми слів» за А. Р. Лурія.....	32
3.3. Аналіз результатів за методикою «Знайди і викресли» С.Лієпінь.....	47
3.4.1. Комплекс занять для дітей з ЗПР.....	51
3.4.2. Поради батькам, що виховують дітей з ЗПР.....	57
Висновки до третього розділу.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	67
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останні роки помітно збільшилося число дітей з затримкою психічного розвитку (ЗПР). Дані спеціальної психології свідчать, що однією з найбільш поширених форм аномалій психіки в ранньому онтогенезі в даний час є саме затримка психічного розвитку. Збільшується число дітей із затримкою психічного розвитку, звичайно ж, це відбувається під впливом ряду чинників, таких, як несприятливі умови макро- та мікро-середовища, в якій виховується дитина, спадкові чинники, ускладнення шкільної програми, вдосконалення методів і методик діагностики інтелектуального розвитку дитини і індивідуально-психологічних характеристик дитини. Цей факт і обумовлює підвищену увагу дослідників до даної проблеми.

В даний час психологія активно вивчає особливості особистості дітей з проблемами у розвитку, принципи створення оптимальних умов для формування та розвитку особистості кожної дитини, профілактики соціально-психологічної дезадаптації відстаючих у розвитку дітей до життя в умовах сучасного суспільства. Поняття «затримка психічного розвитку» вживається по відношенню до дітей, які не мають порушень окремих аналізаторів (слуху, зору, моторики, мови) і не є розумово відсталими. Але вони відрізняються від інших дітей тим, що відчують стійкі труднощі при навчанні за загальноосвітніми програмами. Необхідно підкреслити, що поняття «затримка психічного розвитку» є більш диференційованою, ніж «труднощі у навчанні». Воно не включає ні педагогічну занедбаність, ні специфічні мовні порушення, ні відставання в психічному розвитку внаслідок порушень опорно-рухового апарату.

Вивченню психолого-педагогічних особливостей дітей з затримкою психічного розвитку присвячені праці багатьох педагогів, психологів, дефектологів - Л. С. Виготський, Т. А. Власова, А. Л. Душка, Ю. А. Мартинюк, Б. В. Зейгарник, А. Р. Лурія, В. О. Лебединський, К. С. Лебединська,

В.І.Лубовський, М. С. Певзнер, Р. Е. Сухарева. Вивчення когнітивних стилів присвячені роботи Адлера А., Олпорта Р., Кляйна Дж, Кагана Дж., Келлі, Холодна М. А. А. Лібін, Т. В. Корнілова, Б. Л. Лівер та інші.

Однією із надзвичайно популярних методик корекції психофізичного стану дітей з різними порушеннями розвитку, на сьогоднішній день є дельфінотерапія а також анімалотерапії в цілому. Дельфінотерапія сьогодні набула широкого терапевтичне застосування в профілактиці, реабілітації та лікуванні психічних порушень, а також численних форм інтелектуальних і психічних відхилень. Ядро дельфінотерапії становить взаємодія клієнта з дельфіном з підтримкою психотерапевта, що носить стимулюючий ефект на людський організм, і як наслідок прискорює процес одужання. Піонером у цій галузі по праву вважається Б. Сміт і Д. Натансон, Л.Н. Лукіна. Норберт Тромпіш розглядає якість змін, викликаних дельфінотерапією у клієнтів з затримкою психічного розвитку. Дані дослідження підтверджують позитивний вплив взаємодії з дельфінами і дельфінотерапії на людину. На сьогоднішній день дельфінотерапія в наукових колах розглядається як ефективний терапевтичний засіб в лікуванні та реабілітації людей з різними психічними та фізичними обмеженнями. Особливий вплив дельфінотерапія робить на розвиток соціальної, комунікативної, когнітивної сфер і сфери розвитку мови.

Однак, на сьогоднішній день, даних про вплив дельфінотерапії на психічні процеси дітей з ЗПР у наукових джерелах недостатньо, саме це обумовило вибір нашої теми.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й емпірично вивчити особливості впливу дельфінотерапії на психічні процеси дітей з ЗПР.

Завдання:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури, щодо дітей з затримкою психічного розвитку.
2. Провести аналіз наукової літератури з дельфінотерапії як методу сучасної психотерапії.

3. Емпіричне дослідження особливостей впливу дельфінотерапії на психічні процеси дітей з ЗПР.

4. Розробити комплекс занять для дітей та поради батькам, щодо виховання дітей з ЗПР.

Об'єкт дослідження: психічні процеси дітей з ЗПР.

Предмет дослідження: вплив дельфінотерапії на психічні процеси дітей з ЗПР.

Методи дослідження: метод узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблематики; метод аналізу незалежних характеристик; метод спостереження; метод психодіагностичного обстеження; методика Шкала диференціальних емоцій К.Ізарда для діагностики домінуючого емоційного стану за допомогою шкали значущості емоцій; методика «Запам'ятовування восьми слів» за А. Р. Лурія; методика «Знайди і викресли» С.Лієпінь для вивчення переключення уваги. При обробці результатів дослідження використовувалися стандартні методи математичного аналізу даних: обчислення середніх.

Практичне значення: отримані результати можуть бути використані в роботі практичного психолога, психологічній корекції, сімейній терапії, діяльності психологів у Одеському дельфінарії «Немо» та інших закладах, де використовується дельфінотерапія.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Робота містить-рисуноків – 10, таблиць - 2. Загальний обсяг - 75 сторінок, з них основного тексту- 65 сторінок . Список використаної літератури – 65 джерел.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз літератури показав, що поняття «затримка психічного розвитку» вживається по відношенню до дітей, які не мають порушень окремих аналізаторів (слуху, зору, моторики, мови) і не є розумово відсталими. Але вони відрізняються від інших дітей тим, що відчують стійкі труднощі при навчанні за загальноосвітніми програмами. У етіології затримки психічного розвитку грають роль конституціональні чинники, хронічні, соматичні захворювання, органічна недостатність нервової системи, частіше резидуального (залишкового) характеру. Затримка психічного розвитку – уповільнення розвитку психіки дитини, що виражається в недостатності загального запасу знань, незрілості мислення, переважанні ігрових інтересів, швидкої насиченості інтелектуальною діяльністю. ЗПР це варіант психічного дизонтогенеза, до якого відносяться як випадки уповільненої психічного розвитку так і відносно стійкі стану незрілості емоційно-вольової сфери та інтелектуальної недостатності, не досягає ступеня недоумства, можна зробити висновок, що тема навчання, виховання та корекції поведінки в колективі дітей із затримкою психічного розвитку актуальна. При всіх варіантах затримки психічного розвитку існує особливість структури і характеру співвідношення двох основних компонентів цієї аномалії: структурою інфантилізму; характером нейродинамічних розладів. У процесі багаторічних досліджень в психолого-педагогічній галузі вивчення затримки психічного розвитку було накопичено велику кількість матеріалу про особливості дітей даними відхиленнями. Розглядаючи сучасні уявлення про затримки психічного розвитку, слід підкреслити надзвичайну актуальність вивчення цієї групи невстигаючих молодших школярів.

2. Аналіз наукової літератури показав, що дельфінотерапія є альтернативним, нетрадиційним методом психотерапії, де в центрі психотерапевтичного процесу перебуває спілкування людини й дельфіна.

Специфічність впливу дельфінотерапії полягає в тому, що дельфінотерапія заснована на подвійному ефекті: власне, спілкування із дельфіном та гідротерапія – лікування водою.

Останні дослідження психологів та фізіологів доводять, що дельфіни корегують психічний стан такого захворювання затримка психічного розвитку. Звичайно, безсумнівною є роль дельфінотерапії у психокорекції дітей та підлітків із відхиленою поведінкою та дефектами розвитку – це основний контингент пацієнтів, для яких дельфінотерапія є найкориснішою.

Спілкування з дельфіном дозволяє витягти людину з повної самоізоляції, стимулювати розвиток інтересу до зовнішнього світу, що стає умовою до встановлення, відновлення, коректування; виступає як сенсорного стимулятора, активізуючи роботу мозкових структур і всього організму в цілому; стимулювати і вербальну експресію, сприяючи мовному й сенсомоторному розвитку дітей зі зниженим інтелектом.

3. З метою вирішення завдань був підібраний комплекс методик: методика «Шкала диференціальних емоцій» К.Ізарда для діагностики домінуючого емоційного стану за допомогою шкали значущості емоцій; методика «Запам'ятовування восьми слів» за А. Р. Лурія, для діагностики рівня розвитку слухової пам'яті та методика С.Лієпінь для вивчення стійкості, розподілу і переключення уваги

Аналіз результатів емпіричного дослідження впливу дельфінотерапії на психічні процеси дітей з ЗПР дозволяє нам зробити наступні висновки.

За допомогою методики «Шкала диференціальних емоцій» К. Ізарда для діагностики домінуючого емоційного стану було з'ясовано, що до проведення дельфінотерапії та комплексу занять діти з ЗПР мали високі показники по таким шкалам як шкала «гнів», «шкала сором», шкала «образ», шкала «страх». Після проведення психокорекційної програми діти з ЗПР показали високі показники по шкалам шкала «радість», шкала «інтерес» та шкала «здивування».

Аналіз результатів за методикою «Запам'ятати вісім слів» А. Р. Лурія

доводить, що до проведення психокорекційної програми з дельфінотерапією діти з ЗПР мали низький рівень розвитку смислової слухомовної пам'яті. Результати до комплексних занять були такі:

Середній рівень розвитку слухомовної пам'яті був виявлений у шести дітей. У цих дітей обсяг довільної слухової пам'яті відповідає віку.

Низький рівень був виявлений у вісьмох дітей. Цей результат відображає недостатній обсяг довільної слухової пам'яті.

Дуже низький рівень. В нуль балів була оцінена пам'ять у двох дітей із ЗПР. Цей результат відображає низьку здатність до довільного запам'ятовування на слух.

Після проведення дельфінотерапії та комплексу занять ми зясували, що декілька дітей стали більш уважними. високий рівень розвитку слухомовної пам'яті був виявлений у п'яти дітей, середній у дев'ятих, а низький у двох дітей.

При роботі з методикою «Знайди і викресли» С.Лієпінь для вивчення переключення уваги до психокорекційної програми діти виконали завдання менш ніж 50%, що свідчить про неможливість дитини сконцентруватися на справах, які вона робить. Після дельфінотерапії діти стали більш уважними, у двох були показники вище 50%, рівно 50% було у шістьох, але у восьми показники були все ж таки нижче ніж 50%.

4. З метою виконання завдання була розроблена корекційна програма для дітей з ЗПР, яка включає в себе: заняття у басейні разом з дельфіном та терапевтом, для поліпшення емоційного процесу дитини, заняття у кабінеті з психологом, для розвитку пізнавальних процесів для дітей з ЗПР, а також заняття у сенсорній кімнаті, для релаксації, зняття стресу і розслаблення.

Діти з діагнозом ЗПР, дуже складні у вихованні та навчанні, тому, в ході емпіричного дослідження, разом з психологом, були розроблені поради батькам, що виховують дітей з ЗПР:

1. Хвора дитина потребує більше матеріальних, духовних і фізичних затрат, ніж здорова;

2. Батьки дітей з ЗПР дуже часто вдаються до надмірного опікування, що гальмує розвиток дитячої активності, самостійності, впевненості в собі;

3. Стадії розвитку сімей дітей з ЗПР не подібні до стадій розвитку звичайних сімей. Діти з ЗПР повільно досягають певних життєвих етапів.

Таким чином, особливості впливу методу дельфінотерапії полягають в тому, що по-перше, це натуропсихотерапія, де в центрі психотерапевтичного процесу перебуває спілкування людини й дельфіна; по-друге, специфічність впливу дельфінотерапії полягає в тому, що дельфінотерапія заснована на подвійному ефекті: власне, спілкування із дельфіном та гідротерапія – лікування водою.; по-третє, для кожної дитини розробляється індивідуальний план роботи, під час взаємодії з дельфіном діти набагато ефективніше адаптуються до навколишнього середовища.

Дельфінотерапія разом з комплексом занять є досить ефективним методом корекції психічних порушень. Важливо, що підтвердилася ефективність методу для дітей з затримкою психічного розвитку. Спілкування з дельфіном дозволяє витягти людину з повної самоізоляції, стимулювати розвиток інтересу до зовнішнього світу, що стає умовою до встановлення, відновлення, коректування; виступає як сенсорного стимулятора, активізуючи роботу мозкових структур і всього організму в цілому; стимулювати і вербальну експресію, сприяючи мовному й сенсомоторному розвитку дітей зі зниженим інтелектом.

Результати емпіричного дослідження, оцінки батьків та спостереження за поведінкою досліджуваних показали, що вище зазначені особливості впливають на подальший розвиток дітей, а саме, корегують порушення у роботі психічних процесів хворих дітей: психоемоційну сферу і покращують рівень уваги та пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альмквист М. М. Университет Лунда Швеция, Аннотация 36 ежегодной конференции экзамен/ М. М. Альмквист, К.Линдстрем, 2008. Норберт Тромпиш: Die альфа-терапия. С. 23-27.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. / Б.Г Ананьев - СПб.: Питер, 2001. - 288 с.
3. Артемова О.В. Дельфинотерапия как метод психотерапии/ О.В. Артемова. СПб.: Питер, 2012.- С 36-41.
4. Баевский Р.М. Оценка адаптационных возможностей организма и риска развития заболеваний / Р.М. Баевский, А.П. Берсенева. – М., 1997. – 172 с.
5. Блинова Л.П. Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития: Учеб. пособие. / Л.П Блинова –М Изд-во НЦ ЭНАС, 2003, с.5.
6. Богданова Т. Г., Корнилова Т. В. Диагностика познавательной сферы ребенка./ Т. Г. Богданова. - М.: Роспедагенство, 1994. - 68 С.
7. Богініч О. Л. Особливості організації рухової діяльності дітей з проблемами фізичного розвитку/ О.Л. Богініч //Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. - К.: Контекст, 2000
8. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностики. / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов - СПб.:2000.
9. Власова Т. А. О детях с отклонениями в развитии./ Т. А. Власова, М. С. Певзнер 2-е изд., испр. и доп. - М., 1973. - 421 с.
10. Власова Т. А. Актуальные проблемы клинического изучения задержки психического развития у детей / Т. А. Власова, К. С. Лебединская / Дефектология. 1975. № 5.
11. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства./ Л. С. Выготский - М., 1936.- 78 с.
12. Выготський Л.С. Собр. соч.: У 6 т./ Л.С. Выготський - М , 1983. -

Т.5. - С.291.

13. Виготський Л.С. Розвиток вищих психічних функцій / Л.С. Виготський - М., 1970.

14. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / За ред. В. В. Давидова./ Л.С. Виготський - М.: Педагогіка, 1991.

15. Гурджиев Г. Взгляды из реального мира. Встречи с замечательными людьми / Г. Гурджиев. 2004. – 637 с.

16. Данбар Э.Ф. «Эмоции и соматические изменения», / Э.Ф. Данбар-1935.

17. Дружинин В. Н. Психология общих способностей/ В.Н. Дружинин М., 1995.

18. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. / В.Н. Дружинин. — М.: ПЕР СЭ; СПб.: Иматон-М, 2001.

19. Душка А.Л. Метод дельфинотерапии для аутичных детей / А.Л. Душка— м.,2011

20. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности / О.П. Елисеев— СПб., 2003. С.226-227.

21. Заброцкий М.М. Психология личности/ М.М. Заброцкий, О.М. Савиченко, І.М. Тичина.- Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2006. - 205с.

22. Зубарев В.М. Особенности психических расстройств у больных с различными соматическими заболеваниями./ В.М.Зубарев, Н.М. Иванов, О.В., Кремлева В.Н.Южаков /Психологическая диагностика отношения к болезни при нервно-психической и соматической патологии. Сборник научных трудов, Ленинград, 1990, с. 128–129.

23. Карвасарский В.Д. Медицинская психология. / В.Д. Карвасарский - Л.:1982

24. Квасенко А.В. «Психология больного». / А.В. Квасенко. – Ленинград.- 1980.

25. Комаров Г.Д. Полисистемный саногенетический мониторинг / Г.Д. Комаров. М.: Просвещение, 2000. - 345 с.
26. Комаров В.Г. Социология коммуникации/ В.Г. Комаров, Л.А. Кучма, Носкин. – М., МИПКРО, 2001. – 342 с.
27. Конечный А.В. «Психология в медицине» / А.В. Конечный, М. Боухал М. 1984, с. 123
28. Ковалев Н. Введение в педагогику./ Н. Ковалев, Б. Райский, Н. Сорокин, – М.: Просвещение, 1975. – 176 с.
29. Кузьмина В. П. Формирование эмпатии у младших школьников к сверстникам в зависимости от детско-родительских отношений в семье: дис ... канд. психол. наук / В. П. Кузьмина / Нижегород. гос. пед. ун-т. - Нижний Новгород, 1999.
30. Лукьянова Ю. Зоотерапия / Ю. Лукьянова, И. Карпелова, Е. Бутова // Космополитан мини. – июль 2005. – С. 196–200.
31. Лебединская К.С. Нарушения психического развития у детей/ К.С. Лебединская - М.: Педагогика. - 1982. - 128 с.
32. Лебединський В.В. Порушення психічного розвитку у дітей./ К.С. Лебединська - М., 1985
33. Левченко И. Ю. Патопсихология: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / И. Ю. Левченко. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 232 с.
34. Лукина Л. Н. Эффективность дельфинотерапии энуреза у детей разного возраста / Л. Н. Лукина / Вестник физиотерапии и курортологии. – 2002. – №4. – С. 36–39.
35. Лукина Л.Н. Психотерапия в системе лечения, реабилитации и социальной адаптации людей с участием дельфинов./ Л. Н. Лукина / Вестник физиотерапии и курортологии. – N 2 – 2000. – С. 33-36.
36. Лурия Р.А. «Внутренняя картина болезней и иатрогенные заболевания.» 4-е изд. / Р.А. Лурия. - М.: Медицина, 1977, - С. 37-52.
37. Марковська І.Ф. Затримка психічного розвитку. / І.Ф. Марковська

- М., 1993.

38. Мазурова Н.В. Особенности адаптации родителей к болезни ребенка/ Н.В. Мазурова / Российский педиатрический журнал, 2013.-N 5.- С.50-56.

39. Мастюкова, Е. М. Ребенок с миодистрофией Дюшенна в семье / Е. М. Мастюкова, А. Г. Московкина. — С .247—248

40. Мастюкова Е.М. Ребенок с отклонениями в развитии: Ранняя диагностика и коррекция. / Е. М. Мастюкова. —М.: Просвещение, 1992. — 95 с

41. Мишина Г. А. Пути формирования сотрудничества родителей с детьми раннего возраста с отклонениями в развитии: Автореф дис . канд. пед. наук, / Г. А. Мишина. - М., 1998.- 18 с.

42. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. / Р.С. Немов.— М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное пси-хологическое исследование с элементами математической ста-тистики. — 640 с. С. 73-80.

43. Общая психодиагностика//Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина.- М.:1987.

44. Основы специальной психологии: Учеб. пособие / Л.В. Кузнецова, Л.И. Переслени, Л.И. Солнцева и др.; под ред. Л.В. Кузнецовой. — М.: Издательский центр «Академия», 2002.

45. Основи навчання і виховання дітей з відхиленнями в розвитку: Навчань. допомога / Під ред. Б.П. Пузанова. - М., 1999.

46. Пахомова Е.В. Дефектология. Изучения стереотипов отношения к умственно отсталому ребенку учителей и родителей/ Е.В.Пахомова,А.Г. Московкина, А.В. Абрамова 2000.N2. С.38-41.

47. Педагогический энциклопедический словарь / гл.ред. Б М. Бим-Бад. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2003.

48. Петрова В.Г. Хто вони, діти з відхиленнями у розвитку? / В.Г. Петрова, І.В. Белякова -М.: Флінта: Московський психолого-соціальний

інститут, 1998. - 104с.

49. Процесс познания как работа мозга : научно-популярна література / Є. А. Рушкевич ; заг. ред. А. Є.Хільченко ; Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР. - К. : Т-во "Знання" УРСР, 1959. - 24 с.

50. Психология телесности: между душой и телом. Под ред. Зинченко, Леви Т.С. М., 2005. Стр. 222-235, 253-269.

51. Психологический словарь. И.М. Кондаков. 2000.

52. Резникова Т.Н. О моделировании внутренней картины болезни. / Т.Н. Резникова, В.М. Смирнов / Проблемы медицинской психологии, Ленинград "Медицина", Ленинградское отделение, 1976.

53. Соколянский И.А. Обучение слепоглухих детей // Обучение и воспитание слепоглухих / Под ред. И.А. Соколянского, А.И. Мещерякова / Известия АПН РСФСР. 1962. Вып. 121.

54. Смулевич А.Б. Психосоматические расстройства. / А.Б. Смулевич— М.: Издательство, 1983.

55. Смирнова Е.О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е.О. Смирнова, М.В. Быкова // Вопросы психологии. - 2000. - № 3. - С. 3-14.

56. Специальная педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / [Т.В. Розанова, Л.И. Солнцева и др.]; под ред. В.И. Лубовского. - 4-е изд., непр. - М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 464 с.

57. Сухарева Г.Е..Клинические лекции психиатрии детского возраста. Том 2. / Г.Е. Сухарева М.: Медгиз, 1959.

58. Ташлыков В.А. «Психология лечебного процесса». / В.А. Ташлыков - Л.1984.

59. Ткачева В. В. Психолого-педагогическое изучение семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями развития / В. В Ткачева // Психолого-педагогическая диагностика. — М.: Академия, 2003. — С. 280—290.

60. Ткачева В. В. Система психологической помощи семьям,

воспитывающим детей с отклонениями в развитии: автореф. дис. д-ра психол. наук / В. В. Ткачева. — М., 2005. — 46 с.

61. Туріщева Л.В. Увага! Особливі діти / Л.В. Туріщева. — Харків: «Основа», 2010. 128 с.

62. Чарова О.Б. Особенности родительского отношения к детям с нарушением интеллекта: Взаимодействие дефектолога, учителя, воспитателя и семьи в развитии личности ребенка (Сборник научных статей)/ О.Б. Чарова Орел, 1999. С.188- 195.-0,1 п.л.

63. Чарова О.Б. Особенности материнского отношения к ребенку с интеллектуальным недоразвитием / О.Б. Чарова, Е.А. Савина/ Дефектология. 1999. № 5. С. 34 - 39 (50% личного участия). - 0,4 п.л.

64. Шипицина Л.М. Психология детей-сирот: учебное пособие./ Л.М. Шипицина. М., 2005. — 65 с.

65. Current State of Dolphin-Human Therapy in the world. //In Symposium on Dolphin Assisted Therapy. — 1996. — Sept. — P. 135.